G. Resink

Boedi Oetomo in vorstenlandse omgeving

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 132 (1976), no: 4, Leiden, 463-467

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

KORTE MEDEDELINGEN

G. J. RESINK

"BOEDI OETOMO" IN VORSTENLANDSE OMGEVING

Akira Nagazumi heeft meer dan iemand anders in zijn zo lezenswaardig boek *The Dawn of Indonesian Nationalism* (1972) bijeengebracht wat er aan "The Early Years of Budi Utomo 1908-1918" — zoals de ondertitel luidt — te bezien, te beklagen en te bewonderen was.

Hij heeft echter te weinig bevroed wat de Vorstenlanden voor Boedi Oetomo in die decade betekend hebben al wemelt het in zijn werk van gegevens, waaruit hij de omgeving waarin de vereniging opgroeide had kunnen oproepen. Nu verbaast dit niet want hij heeft de vooroorlogse Vorstenlanden nooit uit eigen belevenis gekend. Dat maakt weer begrijpelijk dat men in zijn overigens uitvoerige literatuurlijst o.a. P. W. Filets Leidse dissertatie *De verhouding der vorsten op Java tot de Ned[erlandsch]-Indische regeering* (1895) en G. P. Rouffaers beroemde opstel "Vorstenlanden" in de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, IV (1905), 587-653 mist.

Nu hebben die vorsten tot het Nederlands-Indisch Gouvernement vooral tot 1910 maar ook nog daarna in een van oorsprong volkenrechtelijke leenverhouding gestaan, vastgelegd in overeenkomsten, die verdragen werden geheten in het Regeringsreglement van 1854, dat tot na 1918 de basiswet van het bewind was van wat vóór 1910 zo dikwijls de "Nederlandsch-Indische Staat" werd genoemd.

Die leenverhouding nu, door Grotius als "ongelijk verbond" gekarakteriseerd, waarbij de leenman zijn souvereiniteit bleef behouden — in de befaamde "Nota Colijn" (1907-1909) werd de souvereiniteit van de zgn. "Inlandsche Staten" zelfs met een grote S gesierd! — ondanks de steeds verder gaande inbreuken daarop aangebracht door de leenheer, heeft voor de Vorstenlanden meegebracht dat zij tot 1913 in het Nederlands-Indisch Staatsblad hun actief gezantschapsrecht vis-à-vis de Gouverneur-Generaal bleven behouden. Hun passief gezantschapsrecht bleek uit de ontvangst van Nederlandse residenten, die hun titel ontleenden aan het internationaal gezantschapsrecht en voor wier benoeming een soort "agrément" als "persona grata" werd aangevraagd, vooral bekend geworden door het accrediteren van de resident Brest van Kempen — de befaamde "Slijmering" uit *Max Havelaar* — bij het Yogjase Hof. Die residenten nu, door Nagazumi terecht gezien als "attached ... to the sultan and the house of Pakualam" (pp. 10-11) waren vóór alles "vertegenwoordiger" — zoals de officiële term in het staatsblad lang geluid heeft — van het Gouvernement en eerst in de tweede plaats "Hoofd van Gewestelijk Bestuur" over de ver gaande exterritorialiteitsrechten genietende "Gouvernementsonderdanen". Die

laatste term is tot 1910 gehandhaafd en is eerst daarna, toen de wet op het Nederlands Onderdaanschap was ingevoerd, welke wet zowel de meesten dier Gouvernementsonderdanen als de Vorstenonderdanen onder haar ene, enorme *caping gunung* bracht, langzamerhand vervangen door het begrip "Landsonderhorige" versus "Landschapsonderhorige". Toch vraten die exterritorialiteitsrechten niet zo diep op b.v. het in hoofdzaak vooral buiten de stad Yogya behouden Sultanaatsgrondenrecht in of het internationaalprivaatrechtelijk beginsel van de "lex rei sitae" bleef tot diep in de 19e eeuw gelden voor geschillen in landhuurzaken, zelfs tussen Europese landhuurders onderling! Eveneens bleef in volkenrechtelijke trant op papier een op voet van pariteit ingestelde rechtbank voor grondhuurgeschillen bestaan waarin de rijksbestuurder en de resident zitting hadden.

Anders dan Nagazumi meent had de Sultan eigen "armed . . . forces" (p. 11), allen sterk gedateerd uitgedost, doch niet alleen van lansen en schilden voorzien, maar deels ook met echte geweren uitgerust, waarmee op de *garebegs* schoten werden gelost. In een tijd voordat vliegtuigen en bommen bekend waren heeft het Gouvernement het dan ook raadzaam geacht vlak ten noordoosten van de hoofdingang tot de noordelijke *alun-alun* als een soort militaire basis een fort "Vredenburg" en een kampement te bouwen, zo bevreesd was men voor een mogelijke strijd om en in de Kraton met haar *prajurit*, één bataljon groot.

Bovendien hebben zowel de Paku Alam als de Mangkunegoro — de eerste vroeger, de tweede later — elk een eigen legioen gehad.

Van de rechtspraak werd de (vorsten)verwantenrechtspraak gehandhaafd zoals ook een eigen binnenlands(sultanaats)bestuur intact bleef, welks ambtenaren wel lager gesalarieerd werden dan hun collega's van het "Inlands B.B." in de Gouvernementslanden maar daartegenover een heel wat hoger sociaal aanzien genoten dan hun broeders in 's Lands dienst, die maar "batur lândâ", bedienden van de Nederlanders waren.

Nagazumi's visie dat "even the principalities, though to a lesser extent than other territories, were reduced to a position of nominal autonomy" (p. 11), ziet dit alles voorbij en valt dan ook niet te verenigen met de kijk van de Nederlandse tijdgenoot en ambtenaar Van Lawick uit 1913 dat de Vorstenlanden "onafhankelijke rijken" waren.

Die opvatting als zouden die Vorstenlanden dus eigenlijk niet meer zijn dan Gouvernementslanden met zelfbestuur — een soort "Gouvernementslandschappen" dus — valt al evenmin te rijmen met de veel latere verzuchting in de "Mémoires" van de resident Van der Jagt (1955), die in het gewest Kedu als een keizer het bestuur had kunnen voeren, doch zijn functie als resident in Surakarta nog veel meer "representatief" vond dan hij eerder al gevreesd had dat zij zou zijn.¹

Zo groot was zo niet de politieke weerstandskracht dan toch het

¹ Alles wat hierboven vermeld is kan men uitvoeriger onder opgave van de desbetreffende bronnen vinden in mijn *Indonesia's History between the Myths* (1968), waarnaar ik in deze "Korte Mededeling" korthedshalve moge verwijzen om de lezer niet met al te veel noten te vermoeien.

aanziën der Javaanse vorsten dat de decentralisatiewetgeving van 1903 en volgende jaren met haar instelling van gewestelijke en gemeenteraden in de Gouvernementslanden aan de Midden-Javaanse rijken voorbijging, zoals ruim twintig jaren later ook de bestuursvorming met haar provincie-, regentschaps- en stadsgemeenteraden Yogya en Solo ongemoeid liet zodat niemand daar in zulk soort raden aan politiek kon doen. Geschiedenis laat zich ook aflezen uit wat niet geschied is!

En nu wij het toch over aanziën hebben in de Vorstenlandse cultuurwereld, waarin de façade een aparte en belangrijke waarde heeft naast het fond, moet worden opgemerkt hoe de residentie van de resident, een Landswoning met een grote voortuin en slechts twee grote receptie-ruimten, in het niet verzonk vergeleken bij de "bètèng" met zijn twee *alun-alun* en het eigen paleis van de Sultan met zijn vele pleinen en pendopo's. Ook van een gouden koets door Sultan Hamengku Buwono VI gekocht² — en niet van Koning Willem III gekregen zoals een in mijn jeugd geleerde mythe wilde — was voor de resident geen sprake, evenmin als het bezit van eigen rijksinsignia, eigen *corps de ballet*, eigen gamelans en wayang kulitverzamelingen, een eigen Europees orkestje waarvan Walter Spies de meest bekende dirigent is geweest, ja zelfs eigen renpaarden. Tijdens de befaamde Yogyase voorjaars- en najaars-races mocht alleen de Sultan in een à la Daumont gereden open calèche over de renbaan naar de aparte eretribune rijden voor hem opgericht door de in hoofdzaak door zijn Europese landhuurders — van ouds de derde sociale macht tussen Gouvernementsambtenaren en het Sultanaat — georganiseerde en gefinancierde "Wedloopsociëteit Mataram". Merkwaardig is hoe ook Nederlanders in die traditie van het grote Mataram hebben meegeleefd, ja haar hebben helpen onderhouden zoals bleek uit een hotel "Mataram" — naast een "Grand Hotel de Djocja" en een "Hotel Toegoe" — later een Nederlands dagblad "Mataram", een ijs- en zelfs een zeepfabriek van die naam en bovenal uit een zoveel minder prozaïsche en zoveel deftiger en gewijder instelling als de vrijmetselaarsloge "Mataram".³ Het moet in dat van de Sultan gehuurde logegebouw "Mataram" geweest zijn — tegenwoordig is daarin met veel zin voor traditie de Dewan Perwakilan Rakyat van de Daerah Istimewa gehuisvest — waarin in 1909 het tweede congres van "Boedi Oetomo" gehouden is, wat ook de aanwezigheid van zovele Europese belangstellenden verklaart zoals Nagazumi verhaalt (p. 57). En dat "Boedi Oetomo" dat gebouw voor haar congres mocht gebruiken is hoogstwaarschijnlijk weer te danken aan de Paku Alam VII en Pangeran Ario Noto Dirodjo,

² Zie J. Terwen-de Loos "De gouden koets van de Sultan" in dit tijdschrift, Deel 123, Afl. 3 (1967), 366-372, speciaal noot 3, p. 367. Hiermee is dan de fout rechtgezet gemaakt in mijn in noot 1 genoemd werk, p. 343. De toenmalige Gouverneur-Generaal, die zelf slechts over calèches de beschikking had, heeft de aankoop van die *Keretâ Kencânâ* kennelijk niet tegen durven gaan, wat ook alweer tekenend is voor de staatkundige situatie in die tijd.

³ Men vergelijkte al deze Yogyase benamingen met die van het "Hotel Slier" en de vrijmetselaarsloge "La Constante et Fidèle" in Solo.

die leden waren van de maçonnerie.⁴ Niet alleen dus de Theosophische Loge heeft via D. van Hinloopen Labberton — zoals Nagazumi vermeldt (p. 71) — maar ook de Vrijmetselarij heeft dan door tussenkomst van de Paku Alamse prinsen zo haar *pangèstu* aan "Boedi Oetomo" gegeven.

Nu wij van de realia (en de regalia!) bij de personalia zijn gekomen is het interessant te vermelden dat vorig jaar de enige maanden geleden gestorven Dr. Angka, die bij de oprichting van "Boedi Oetomo" aanwezig was in het dagblad "Kompas" van 21 mei 1975, p. 1, heeft laten weten dat Dr. Wahidin Soedirohoesodo niet de enige oprichter is geweest van de vereniging maar "menggabungkan diri dengan Dr. Sutomo dan bersama-sama mendirikan perkumpulan "Boedi Oetomo" ". Indien dit waar is dan is wat over de eerste arts, een *pur sang* "Yogyanees", altijd geschreven is dus een mythe, maar dan een scheppersmythe, die wel bewijst hoezeer men "Boedi Oetomo" en Yogyakarta onverbrekkelijk aan elkaar verbonden heeft geacht. Ook Nagazumi heeft getuige de personalia, die hij memoreert dat wel geweten, maar de consequenties daarvan niet getrokken omdat hij met de bovengenoemde realia niet vertrouwd was.

Zo vertelt hij wel op p. 48 waar de negen leden van het eerste hoofdbestuur vandaan komen maar door Karanganyar, Yogyakarta, Surakarta, Demak, Bandung en Bondowoso in één adem te noemen bemerkt de lezer eerst bij tweede lezing dat vijf van de negen mannen uit de Vorstenlanden kwamen, waarvan vier uit Yogya.

En als hij in Table III op pp. 133-134 voor het jaar 1918 de aantallen leden van de vereniging en haar afdelingen opsomt dan ziet hij niet dat van de 27 "Local Chapters" in "Central Java (including headquarters)" er 9 in de Vorstenlanden gelegen waren met in totaal 791 leden of meer dan 40 % van alle leden (1926) in heel Midden Java en meer dan 20 % van het totaal aantal leden (3.914) van alle afdelingen over Java en Sumatra verspreid. Merkwaardig groot is ook het aantal leden van de afdeling militairen in Weltevreden, 601 of 15 % van het totaal, wat alleen verklaarbaar lijkt uit de militaire traditie, slechts in de Vorstenlanden bewaard gebleven.

Maar overigens geeft Nagazumi zoveel gegevens over de Vorstenlandse personalia in "Boedi Oetomo" dat men zich slechts kan verwonderen hoe hij het op p. 76 alleen "noteworthy" vindt "that all of the organizations based on the awakening national consciousness — the Budi Utomo, Muhammadiyah, Sarekat Islam — emerged in the principalities", zonder zich de vraag te stellen waaróm dat nu juist dáár en voor twee daarvan met name in Yogyakarta gebeurde, wat begrijpelijker wordt als men weet, dat de Sultan ook de titels van Chalifatullah en Panatagama voerde.

⁴ Dit wist ik dank zij mijn vader, die zelf lid van de loge "Mataram" en met Prins Paku Alam VII bevriend was. Een kleinzoon van Pangeran Ario Noto Dirodjo, Drs. R. M. Suropto Notoadisoerjo te Yogyakarta ben ik erkentelijk de juistheid van deze gegevens te hebben bevestigd.

Eén antwoord op die vraag vermeldt hij zelf en wel op p. 40, daar waar de keuze van Yogya als stad voor het eerste congres gemotiveerd wordt met de reden dat het naar een citaat uit een artikel van Petrus Blumberger geacht werd de plaats te zijn "where the heart of Java beats". Een tweede antwoord in poëtische vorm maar dan meer gebaseerd op de realia hierboven genoemd, kan echter luiden dat "Boedi Oetomo" zich in Yogyakarta beschermd kon achten door de gouden parasols van de Vorsten tegen directe zonnesteken, die het Nederlands-Indisch Gouvernement haar in de Gouvernementslanden zou kunnen hebben toebrengen omdat dáár geen Gouvernementsregentenpayungs haar voor die steken zouden hebben kunnen behoeden.

Mijn zo vriendelijke en bescheiden Japanse collega vatte deze korte "bijdrage" op als een aanvulling op zijn belangwekkend boek. Het is aansluitend bij het beeld in de titel van zijn aan historiana zo overvloedige werk tenslotte belangrijker te weten hoe de schemering van het Indonesisch nationalisme in haar werk is gegaan dan te beseffen uit welk Landschap en zijn (politieke) cultuur zij precies omhoog gerezen is.

Jakarta, juni 1976

J. NOORDUYN

CONCERNING THE RELIABILITY OF TOMÉ PIRES' DATA ON JAVA

Since the appearance of Armando Cortesão's edition and English translation of Tomé Pires' *Suma Oriental*, the description of Asia written in 1512-1515, of which the sole surviving complete manuscript copy remained undiscovered until shortly before World War II (1937), the historian specializing on the beginning of the 16th century has had at his disposal a source the extraordinary value of which at present hardly needs further clarification. Particularly as far as the Indonesian Archipelago is concerned, this work has exceeded all expectations of those scholars who, like Rouffaer, were previously familiar only with Ramusio's incomplete, and not always accurate, Italian translation (Rouffaer 1899: 145-147), which lacked precisely the part dealing with the Indonesian Archipelago. So, for instance, Rouffaer's assumption that the original manuscript, which he in his time was still obliged to think "irretrievably lost", was written in ca. 1545, was based on a passage of Ramusio's translation which, as it has turned out, does not correspond to the Portuguese text (Cortesão 1944: 35).

Mrs. Meilink-Roelofs' book *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630* (The Hague 1962) is one obvious example of the wealth of new information which the *Suma Oriental* can provide.

Another such example is the book by H. J. de Graaf and Th. G. Th.